

Алла Попружна

Духівниця осавула Прилуцького полку М. Мовчана

Ім'я осавула Прилуцького полку Михайла Мовчана стало відоме історикам після того, як у січневій книжці "Киевской старины" за 1885 р. В. Антонович оприлюднив його "Записну книгу". Він високо оцінив цю унікальну пам'ятку як історичне джерело "для обрисовки внутрешнього быта" Гетьманщини й відтворив на підставі "записної книги" біографію М. Мовчана¹.

М. Мовчан походив з козацької родини, представники якої за доби Руїни зробили непогану кар'єру у Війську Запорозькому. Сам М. Мовчан у 1679 р. розпочав службу у Прилуцькому полку, але у 1683 р. опинився під регіментом польського короля Яна Собеського й узяв участь у знаменитій битві з турецьким військом під Віднем. Згодом він перейшов на бік С. Палія, а після 1690 р. опинився на Запорожжі. У 1696 р. М. Мовчан повернувся до рідних Прилук і вже як військовий товариш Прилуцького полку брав участь у військових діях під час Північної війни. Протягом 1711 – 1741 рр. аж до виходу у відставку він обіймав уряд осавула Прилуцького полку. Помер М. Мовчан 7 серпня 1742 р. і був похований у Густинському монастирі.

Згадку про "Записну домовую книгу" містить і неопублікована духівниця М. Мовчана, датована 4 серпням 1742 р. Більш пізня копія цього документу свого часу потрапила до рук О. Лазаревського й нині у складі його зібрання зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського². Тестамент М. Мовчана доповнює його життєпис багатьма досить делікатними деталями, що проливають світло на повсякденне життя та ментальність козацької старшини першої половини XVIII ст. Тим більше, що, на думку В. Антоновича, біографія М. Мовчана "представляет нам тип заурядный, гораздо более характеризующий быт знатного козачества ..., чем биографии лиц, выдававшихся особенными личными дарованиями или развитием и составлявших вследствие того более исключительные явления в своей среде"³.

Текст духівниці М. Мовчана подається мовою оригіналу згідно сучасних правописних норм зі збереженням усіх стилістичних і лексичних особливостей. Нерозібрані місця позначені трикрапкою у квадратних дужках [...], а слова, у прочитанні яких бракує певності, – знаком запитання у квадратних дужках [?]. Археографічне опрацювання пам'ятки здійснено на підставі правил передачі тексту кирилических документів XVI – XVIII ст. популярним методом.

1. Антонович В. Прилуцький полковою асаул Михайло Мовчан и его записная книга // Киевская старина. – 1885. – № 1. – С. 57–84.

2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. І. – Спр. 57582. – Арк. 1–6.

3. Антонович В. Прилуцький полковою асаул Михайло Мовчан... – С. 61.

Во имя Отца и Сына, и Святого духа. Аминь.

Я, раб Божій, Михайло Федорович Мовчан, асаул полковій Прилуцкій, видя себе при старости лет в жизни моей, за доброй моей памяти і з уполного разума, всякому суду і праву і всем, кому тепер і в потомние часы ведати о том надлежатиме, сим воли моей тестаментом объявляю: иж з женою моею Параскевією¹ живучи в малженстве имел толко две дочери родніе Марію² і Екатерину³, а сына не имеется. І с тех дочерей старшая Марія виданна была от мене в замужже за Стефана Юрченка прилуцкого і по нем осталась в удовстве бездетная і, не имея там на чом жить, пришла ко мне і жила, і живет на моих грунтах собственних, імея з оних препитание і всякое доволствие. А меншую дочь мою Екатерину видал замуж за Даміяна Мазаракія⁴, знатного войскового товариша, і его принял на жита к себе за сына, якій, при мне живучи, войсковіе отбувал служби і в низовом Дербенском походе⁵ на службе монаршой умре.

После же его і оная его жена, а моя дочь Екатерина померла, по которой смерти остались в малих летех родніе іх три сына, а мои родніе внуки – Андрей⁶, Иван⁷ і Григорій⁸, і, в сиротстве будучи, з тех малих лет при мне находились и обучались грамоти. І я, желая, даби іменія мои недвижиміе і движиміе, мною самим з женою моею Параскевією набутие, як тепер при мне, так і по смерти моей находились без расточенія, і з оних, яко шляхетских добр, служба войсковая всегда была отправляема, сим моим тестаментом тепер і на потомній час утверждаю і разпоражаю таким порядком.

Когда по декрету Божію пресечение временному моему житію учинится, то душу мою грешную по разлученіи от тела в руци Создателя моего і Бога вручаю, а тело, яко от земли взято, земле і предано бит імеет, погребенное в монастыру Густинском Прилуцком⁹, в которое для погребенія там данно уже мною денег рублей сто, а погребсти надлежащим порядком христіанским і поминовением, що імеет учинити жена моя Параскевія з оставших по мне денег, о яких толко сама она знает, а особливо на поминовеные души моей в монастырі киевскіе Софійській¹⁰ і Печерській¹¹ і по другим церквам Божіим определить по своему усмотренію і поотдавать денги она, жена моя, імеет неотменно. Оставшиися по мне добра, яко то село Талалаевку¹² в полку Прилуцком сотни Красноколядинской¹³ імеючоесь, которое по милости монаршой за служби мои мне і потомкам моим во вечность жалуванно і універсалом гетмана господина Скоропадскаго утверждено, також хутори, мелници, леси, гаи і сенокосніе і пахатніе поля, і протчіе угодія, мною самим как [...] куплею набутие і показаніе в записной моей домової книге і в купчих крепостях обстоятелно описаніе, також движиміе добра все от мала і до велика предписанной жене моей Параскевіи по смерть ей в спокойное владеніе вручаю, а по смерти ей, жени моей, оние мои добра все движиміе і не движиміе і все мои пожитки без малейшого іх потеранія должны остатися више упомянутим дочери моей Маріи, [...] внукам Андрею і Ивану Мазаракіям і разделить им по равной части для того, что они, Андрей і Иван, як помянулось малолетни, осиротевшы і, будучи в моем соблюденіи, заховували себе во всем добропорядочно і постоянно і мне, яко прародителеви своему, отдавали честно всякое послушаніе і повиновеніе і за мене, респектом моей старости і дряхлости, войсковіе служби они, Андрей і Иван, отбували і били в военных походах, і яко к служби згодни, так и впред оную имеют они отправляти по своей присяжной должности. А третому іх брату меншому, а моему внуку реченому Григорію ничего не определяю¹⁴, потому что он, Григорій, так із малих лет тож при мне находясь, обикновенной синовской чести мне не отдавал, приказов моих і наставленей ослушался і в такое развращеніе пришол, же похищая якие-нибудь вещи з дому моего і денги попропивал і попрогравал в карти і протчіе немаліе і непристойніе шалости делал и делает, якож і сам я в некоторіе шинки заплатил за его напои денег немало. Егда же

впред себе от такого непостоянства і безделних шалостей повстанет і будет вгоден к войсковой служби, к тому ж реченим братам своим як старшим отдаватимет настоящую честь, то в том предаю его, Григорія, в волю і респект їх, Андрея і Івана Мазаракієв. Особливо же для потомнаго случаю сіе завещаю утврждаю, что по смерти жени моей Параскевіи, егда достанется определенная часть показанных моих добр і пожитков више реченой дочери моей Маріи, то должна быть тая часть у еи ненарушимом владеніи да толко по смерть еи, дочери моей Маріи, потому что она безптомна і в удовстве уже при старости лет, которой части всяких грунтов і пожитков ей, Маріи, во владеніе доставшихся, імеет она, Марія, уживать і користоватись по своей воле, а пустошить тех определенных грунтов ей никому ни под каким видом, продавать оних і никак их утерат она, Марія, не должна і неповинна под неблагословеніем моим родительским того ей запрещаю. А по смерти еи, Маріи, і тая третья часть всех грунтов і пожитков імеет прійти в спокойное владеніе помянутих родных моих унуков Андрея і Івана Мазаракієв і их потомкам вечними часи для того, жеби з грунтов моих шляхетских, по мне оставшихся, і впред служба войсковая всегда была отправляема, которую они, Мазаракіи, за те грунта уже отправляют і впред отправлять імеют. Они теж, Мазаракіи, егда помрет дочь моя, а их тіотка Марія, должны еи, Марію, по християнскому обикновенію как надлежит похоронит і отпominать всеконечне, сим остатной воли моей тестаментом завещаю. І даби сей тестамент тепер і в потомніе часи дочерю моею Марию і унуками Мазаракіями во всем ісполнен бил, а не в чом не нарушим, також во всяком суде і праве принят би бил за слушний і правилній, для доверія і твердости на потомніе часи упросилем о подписи на нем рук і притисненім печати нижей подписавшихся персон и при имени моем і моя печать приложена. Деялось в доме моем в Прилуце 1742 году августа 4-го. В подленном подпис таков: асаул полковій прилуцкій Михайло Мовчан.

К сему тестаменту вместо асаула полкового прилуцкого Михайла Мовчана неграмотного по его прошенію свойственник его пресвитор Прилуцкій [...] Федор Тироговскій руку приложил і печать.

Сего тестаменту асаула полкового прилуцкого Михайла Мовчана с ведома и по его устному прошенію, будучи [...] для доверія и твердости с приложением печатей подписались

Атаман значкових товаришей полку Прилуцкого Данило Савин

Войт прилуцкий Леонтий Василичевич

Сей тестамент по прошенію асаула полкового прилуцкого Михайла Мовчана [...] в доверіе подписался

Писар суда полкового прилуцкого Адриан Стефанович.

IP НБУВ. – Ф. I. – Спр. 57582. – Арк. 1–5. Копія.

Примітки:

1. Параскева Леонтівна Мовчаниха померла у 1746 р. Похована на території Густинського монастиря.
2. Марія Михайлівна Мовчан – старша дочка Михайла Мовчана була у шлюбі за Степаном Юрченком. Залишилась бездітною удовою. Померла у 1766 р.
3. Катерина Михайлівна Мазаракі – молодша дочка Михайла Мовчана. Була одружена із Дем'яном Мазаракі. Померла у 1734 р. Похована на території Густинського монастиря.
4. Дем'ян Мазаракі – значковий товариш Прилуцького полку. Походив з покозаченої ще під час Хмельниччини грецької купецької родини.
5. У 1721 р. за наказом Петра I 10-тисячне козацьке військо під проводом миргородського полковника Д. Апостола було виряджено під м. Дербент для участі у війні Росії з Персією.

6. Андрій Дем'янович Мазаракі – улюблений онук Михайла Мовчана, до смерті діда жив разом з ним. З 1763 р. бунчуковий товариш, у 1765 р. вийшов у відставку. Саме він продовжив вести "Записну книгу" Михайла Мовчана. Помер у 1787 р.

7. Іван Дем'янович Мазаракі – онук Михайла Мовчана. З 1767 р. бунчуковий товариш. Помер у 1784 р. Похований у Талалаївці.

8. Григорій Дем'янович Мазаракі – неодружений і бездітний, хворобливий, усе життя прожив при братах Івані та Андрії. На службі не перебував. Помер у 1787 р.

9. Густинський Троїцький монастир, заснований на початку XVII ст. під Прилуками.

10. Софійський монастир, заснований у першій половині XVII ст. П. Могилою у Києві.

11. Печерський монастир, заснований у середині XI ст. ченцями Антонієм і Феодосієм у Києві.

12. Талалаївка – село, що входило до складу Красноколядинської сотні Прилуцького полку. Вперше згадується у 1627 р. Нині – районний центр Чернігівської області.

13. Красний Колядин – сотенне містечко Прилуцького полку. Вперше згадується у другій половині XVI ст. Нині село Талалаївського району Чернігівської області.

14. Згідно 12 артикула 12 глави "Прав, за якими судиться малоросійський народ" // Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. – К., 1997. – С. 223.

Олександр Рахно

З неопублікованих щоденників О. Русова

Олександр Олександрович Русов (1847–1915) – земський статистик, етнограф і фольклорист, історик, редактор і видавець – відіграв помітну роль у громадсько-політичному житті України другої половини XIX – початку XX ст. Він залишив значний епістолярій, частина якого була опублікована¹, а також цікаві щоденники, які ще потребують оприлюднення.

Зазначимо, що на XIX ст. припадає розквіт листування та щоденникарства. Цей жанр характеризується точним датуванням, яскравим відображенням подій, морально-психологічного стану, переживань, почуттів автора. Щоденники містять цінну інформацію, як правило, відсутню в інших джерелах. Водночас слід пам'ятати, що записи у щоденниках супроводжуються суб'єктивними оцінками явищ. Автори щоденників з різних причин часом не могли бути до кінця відвертими, а їхні роздуми – відкритими, особливо, коли над ними тяжіли несприятливі обставини, як-от можливість обшуку та арешту.

Значний інтерес для дослідження життя, наукової та громадсько-політичної діяльності О. Русова становлять його неопубліковані щоденники. Один з них, який О. Русов вів на хуторі поблизу с. Шаповалівка на Чернігівщині у 1878 р., зберігається серед матеріалів особового фонду С. Русової у Центральному державному архіві вищих органів державної влади і управління України.

Як відомо, з 5 липня 1876 р. до 18 січня 1878 р. Олександр Русов служив у статистичному бюро при Чернігівській губернській земській управі². У Чернігові він заприятелював зі своїми колегами статистиками В. Варзаром та П. Червінським, які сповідували народницькі погляди. О. Русов ніколи не був революціонером і негативно ставився до "радикалів", бо вважав їх легковажними і безвідповідальними. Разом з тим на Чернігівщині він зробив спробу наблизитися до простолюду. Під час статистичних описів Чернігівського і Борзнянського повітів у 1876–1877 рр. О. Русов близько познайомився з життям селян. "Талановитий, ласкавий люд був наче зовсім занедбаний, до нього ні звідкіля не